

ZGODOVINSKE PRIMERJAVE

F e r d o   G e s t r i n

Premiki ljudi, posameznikov, večjih grup in tudi celotnih etničnih skupin, so pojav v družbenem razvoju, ki ga srečujemo že daleč nazaj v zgodovini. Tudi proces migracij ni zgolj pojav polpreteklega časa in sodobnosti, kar velja tudi za Slovence. Ob modernem slovenskem izseljenstvu in zdomstvu, ki mu tako ali drugače čustveno obarvano sledimo in ga proučujemo, ne smemo pozabiti že pred stoletji potekajočega izseljevanja slovenskega življa kot del širšega iz jugoslovanskih dežel usmerjenega toka v Italijo. Jadransko morje ni bilo ovira, marveč most, ki je povezoval dežele na obeh obalah.

Izseljevanje Slovanov iz jugoslovanskih dežel se je ohranjalo z različno močjo od zgodnjega srednjega veka dalje do prehoda iz 18. v 19. stoletje, z vrhuncem od 15. do 17. stoletja.¹ V približno isti čas moremo postaviti tudi doseljevanje Slovencev v italijanske dežele. V nasprotju s prvimi, ki so se izseljevali tudi v večjih skupinah, so Slovenci odhajali predvsem kot posamezniki in le v manjših skupinah. Verjetno so obstajali množični odhodi, čeprav jih zaenkrat ne poznamo. Priseljevanje Slovencev, ki je morda doseglo kakih 10 odstotkov vseh slovanskih doseljencev, je zajelo severne italijanske pokrajine, predvsem Furlanijo in dele Lombardije, vsekakor celotno beneško »retroterro«² z Benetkami vred, ki so tedaj kot ena redkih evropskih dežel, trgovsko in pomorsko središče Sredozemlja, dajale veliko možnosti zaposlitve in preživetja. Močnejši tok slovenskih izseljencev je šel tudi v Marke, s katerimi so imele slovenske dežele že od 14. stoletja dalje vse bolj tesne povezave. Manj Slovencev je bilo v Abruzzih in drugih severnejših pokrajinah, čeprav jih tudi v Rimu ni manjkalo.²

V Italiji so slovenske doseljence, ki so prihajali z večjega dela tedaj slovenskega ozemlja, označevali ali po državno-pravnem načelu z vzdevki »teutonicus«, »teotonico«, »tedesco«³ in z »de Alemania«, ker so pač prihajali z območja nemške

države, ali po kraju, iz katerega naj bi prišli (npr. iz Kranja, Ljubljane, Celja, Ptuja), ali po imenih (npr. Loise, Anes - Anese = Janez, Blaso) ali s splošnim vzdevkom »sclavus«, »schiavo« in »de Sclavonia«, ki pa se le redko dajo etnično opredeliti.³ V Italijo so odhajali deloma po kopnih, trgovskih poteh, ki so se čez slovenske dežele stekale v Furlanijo ter Benetke in so jih mnogi doseljenci iz lastne prakse ali po pripovedovanju bolj ali manj dobro poznali. Prav tako pa tudi po morski poti iz obmorskih mest slovenske Istre proti Benetkam in drugim beneškim krajem ter v mesta v Markah, torej po poti, ki so jo uporabljali tudi mnogi slovenski romarji.

Vzroki, ki so pripeljali do migracijskih tokov, so bili ne glede na različne neposredne razmere vsekakor precej enaki: od osebne želje po novih doživetjih do prave prisile. Prevladujoči vzroki so revščina, tudi lakota, ki je bila pogosto gost v deželi, torej boj za preživetje, dalje iskanje boljših pogojev za življenje in gospodarski motivi. Malo verjetno je, da bi v Italijo bežali pred kužno boleznijo, ki je bila v bolj poseljenih krajih pogostejša in nevarnejša. Mnoge so pognali z doma politični vzroki, beg pred kaznijo, deloma zaradi strahu pred Turki, ki pa na Slovenskem ni igral tolikšne vloge kakor sicer na Balkanu. Odhajali so bolj zavoljo gospodarskih posledic turških vpadov.^{3a}

Del slovenskih doseljencev je prihajal v Italijo neposredno s podeželja, bili so večinoma brez premoženja in večji predvsem kmečkih opravil in z njimi povezanih spretnosti, drug del izseljencev pa so sestavljali različni obrtniki (pomočniki in mojstri), razni kramarji in tudi posamezni trgovci, ki so jih sem pripeljali posli. Zelo številni so bili pripadniki mestne revščine. Poselili so se v omenjenih pokrajinah na široko, redko kdaj sklenjeno in na gosto ter vedno v že obstoječih naseljih.⁴ Gosteje in v večjem številu so se naselili v posameznih mestih, kjer so tudi sicer nastajale večje slovanske skupine. Na prvem mestu so Benetke, kjer je skoraj neprestano primanjkovalo delovne sile (trgovina, pomorstvo). Slovenskih doseljencev je bilo razen v Čedadu veliko zlasti v Vidmu (Udine), kjer so nekaj časa prevladovali. Tudi v obmorskih mestih v Markah jih je bilo kar precej. Najštevilnejši sloj slovenskih doseljencev v italijanskih mestih je bil tisti, ki je polnil nižja delovna mesta in opravljal priložnostne posle (hlapci in dekle, služinčad, gonjiči, tovarniki, sli, branjevci). Ti so se povzpeli do raznih nižjih mestnih služb

(preco, sprocanus plazzarius) ali pa so kot vojaki in stražarji služili v mestih ali raznim senjorjem (armiger, stipendiarius). Pred sredo 15. stoletja so kar mnogi Slovenci služili kot vojščaki v Fanu gospodom Malatesta in mestu samemu (npr. Georgius, Georgii Margarite de Cillio, Gregorius Georgii de Pettua, Bertolus Dionisii de Lubiana de Sclavonia, Coradus Stefani Theotonicus, Gregorius Marini de Venetiis Sclavus).⁵ Precejšen del slovenskih doseljencev v obmorskih mestih je našel življenjski obstoj v pomorstvu. Bili so fakini v pristanišču, ribiči, solinarji, mnogi so postali mornarji, galjoti, zlasti na beneških trgovskih in bojnih ladjah. Na neki beneški galeji, ki se je l. 1484 uprla, so bili med 174 mornarji, večinoma Slovani, tudi štirje Slovenci (Stefano de Craina, Jacomo de Lubiana, Zorzi de Lubiana in Zuan de Canali).⁶ Med izseljenci so bili kar številni obrtniki najrazličnejših strok, ki so opravljali svoj poklic ali pa so se morali oprijeti drugega. Iz Ljubljane je okoli 1472 prišel v Fano tudi glasbenik, piskač Andrej, ki je postal član mestnih piskačev.⁷

Drugi del izseljencev je privabljal podeželje. Tu so se mnogi, predvsem neporočeni, udingali za hlapce in deklet, zlasti na posesti mestnih zemljiških posestnikov, postali so dninarji in težaki ter pastirji raznih zvrsti. Pogosti so bili primeri, da so v obliki *socide*⁸ sprejemali živino v izrejo za nekaj ali več let. Mnogi so dobili veliko čredo ovac ali večje število glav goveda, zlasti volov. Škoda, ki jo je utrpela čreda po krivdi »*sociusa*«, je šla na njegov račun, sicer pa je bila stvar lastnika. Prirejeno živino in druge pridobljene koristi sta si lastnik in »*socius*« običajno delila na polovico. Z nekoliko sreče je »*socius*« v relativno kratkem času postal lastnik večjega števila živali in je obogatel. Predvsem poročeni doseljenci so stopali v razne oblike kolonatskih odnosov. Jemali so kose zemlje (njivo, vinograd, oljnjak) za leto, dve in tudi več v obdelavo in oddali lastniku letno dogovorjeno (petino, šestino, sedmino) množino pridelka (*colonia parziaria*). Dobivali so tudi cele kmetijske enote s hišo in gospodarskimi poslopji, včasih je kolon dobil ob nastopu še manjše denarno posojilo, semensko žito in živino, kar je moral posebej povrniti. Zakupna doba je trajala 29 let. Kolon je moral obljubiti, da bo dobro obdeloval zemljo in da bo letno oddajal gospodarju polovico pridelka (*colonia mezzadria*). Uporabljali pa so, posebej v Markah, še drugačno obliko.

Neobdelan ali gozdnat del zemljišča je dal lastnik kolonu za dobo treh do petih let, da bi ga kultiviral, spremenil v obdelovalno zemljo. Ob koncu sta si lastnik in kolon to zemljo delila na pol, vendar je imel prvi pravico izbire (*colonia pastinato*).⁹ Na ta način so si posamezniki pridobili tudi večjo zemljiško posest, ki so jo lahko še povečevali z nakupom, z dedovanjem in s poroko (*dota*). S tem so se doseljenci bolj ali manj gmotno opomogli. Poslej so tudi sami začeli dajati zemljo v obdelavo in živino v *socido* zlasti novim doseljencem ali manj srečnim sorjakom.

Večina doseljencev si je že v prvem rodu ustvarila v novi sredini, v mestih in na podeželju, možnosti za življenje in se je začela vanjo vključevati. V mestih in katastrih so si pridobivali status prebivalca ali meščana (*habitor, civis*), za kar je obstajal poseben postopek, ki ga poznamo v Fanu. Vsi ti seveda niso mislili na vrnitev v rodni kraj, iz katerega se nikakor niso samo začasno izselili. Celo tistim, ki v novi sredini niso uspeli in so živeli od usmiljenja drugih, je bilo bolje v Italiji, kjer so tudi tuje berače pokopavali »per amore di Dio«.

Domačini, zlasti v mestih, kjer so nastajale večje slovanske kolonije, so imeli do doseljencev v različnih razmerah različen odnos. Na splošno so bili še dovolj strpni oziroma do slovanskih prišlekov niso kazali nič bolj odbijajočega odnosa kakor do vseh drugih tujcev, kar pa so bili prebivalcem enega že prebivalci drugega mesta. Vendar so si ponekod doseljenci kot skupina pridobivali manjše posebne pravice. Po drugi strani pa so prihajali v navzkrižje z ljudmi in pravnimi normami nove sredine in ohranjeni viri množično govore o prepirih, pretepih, tudi ubojih, o nepokorščini in tožbah, o prekrških in krajah ter globah, zapornih kaznih in izgonih posameznikov. V kriznih razmerah so prebivalci in mestne oblasti pogosto zvrčali krivdo na slovanske (in druge) doseljence. V času relativno pogostih kug so jih mesta celo izganjala ali prepovedovala naseljevanje. Prav tako so prepovedali ali vsaj preprečevali doseljevanje, kadar se jim je zdelo, da so njihove kolonije v mestu preštevilne. Tako so ob koncu srednjega veka v Fanu skušali spraviti Slované v geto skupaj z Židi v eno samo kontrado, čeprav so prebivali skoraj po vsem mestu in tvorili skoraj do 15 odstotkov prebivalstva. Poslej se je njihovo število počasi manjšalo.¹⁰

Razumljivo je, da so med slovanskimi doseljenci iz vsakdanjih potreb, jezikovne, sorodstvene in krajevne povezanosti pa tudi zaradi samopomoči in osamljenosti povsod, kjer je njihovo število poraslo in so se ohranjali z vedno novimi prišleki, nastajale organizirane skupnosti. To so bile zlasti združbe Slovanov - Universitas sclavorum in cerkvene bratovščine - fraternitas, fraternità, scuola. Seveda so se marsikje povezovali tudi neformalno okoli cerkve ali kapele ali vsaj oltarja, ki so jih zgradili, ali okoli domačega duhovnika, tudi frančiškanskega in dominikanskega fratra, ki je prišel za njimi ali je zrastel iz njihove sredine. Ti duhovniki so se neposredno vključevali v življenje svojih rojakov. Bili so jim dušebrižniki, spovedniki in tolažniki, sodelovali so v njihovih bratovščinah. Bili so svetovalci v vsakdanjih težavah, pogosto priče pri testamentih in tudi izvrševalci pokojnikovih oporok. Tako je bila v Fanu samo v drugi polovici 15. stoletja vrsta slovenskih frančiškanskih in dominikanskih fratrov. Leta 1470 je bil Gašpar Theoticus kaplan pri škofu v Fanu, pet let pozneje pa je bil gvardijan v tamkajšnjem samostanu Krispold iz Ptuja.¹¹ Močna Universitas Sclavorum je že od 1439 z vednostjo lokalne oblasti obstajala v Anconi. Mnogo številnejše so bile cerkvene bratovščine, imenovane po domačih patronih in označevane kot slovanske. Take bratovščine so bile na območju, kamor so se doseljevali tudi Slovenci, npr. v mestih Pesaro, Fano, Recanati, Fermo, Ascoli Piceno, v Benetkah in v Vidmu (Udine), v katerih so neko obdobje povsem prevladovali doseljenci iz slovenskih dežel.¹² Združeni v njih so se zbirali v svojih cerkvah in kapelah ali ob oltarjih k bogoslužju, dajali za maše in opravljali druge obrede, častili so svetnike, ki so jih imeli za zaščitnike in priprošnjike še iz domačih krajev. V kriptah in na pokopališčih ob njih so hoteli biti tudi skupaj pokopani. Seveda so bile bratovščine tudi središče njihovega družabnega življenja in skupnega nastopanja.

Posamezne izmed teh bratovščin so v zvezi z neprestanim doseljevanjem delovale tudi stoletja dolgo. Tako je v Pesaru obstajala bratovščina še pred 1480 in je delovala še 1657, ko se v virih poslednjič omenja. Neko obdobje je imela zelo veliko nepremično premoženje v mestu in okolici. Zelo dolgo je delovala že pred letom 1431 obstoječa bratovščina sv. Jurija v Benetkah (Fraternità dei Schiavoni, Scuola San Giorgio dei

Schiavoni), ki je imela sedež v lastni cerkvi v Calle dei Furlani.¹³ Dolgo je obstajala tudi nekaj časa pretežno slovenska bratovščina v Vidmu (Udine). Obstajala je že pred letom 1452, ko je dobila poseben statut, in je delovala do 1775. leta z zelo mešanim članstvom. Prvotni sedež bratovščine je bil v četrti Ronchi z bratovščinsko hišo in tamkajšnji cerkvi sv. Petra. Še pred koncem srednjega veka so prenesli njen sedež v stolnico, kjer je pridobila svoj oltar, posvečen sv. Hieronimu. Blizu stolnice je bila poslej tudi bratovščinska hiša. Bratovščino, ki naj bi imela do 180 članov, je vodil na letni skupščini izvoljeni prior, ob njem so bili v vodstvu blagajnik, z dvema prisednikoma (koadjukatorjema) in 12 svetnikov (proveditorji). Vodstva drugih bratovščin so bila podobna. Vodstveni člani bratovščine so bili npr. iz Škofje Loke (Jacomo de Loch, 1479), Ljubljane in Tolmina. Glavna naloga tudi te bratovščine je bila skrb za versko življenje članov, za skupno nastopanje pri verskih obredih, za dostojne pokope članov; prav tako pa je skrbela za varnost članov in pomoč (imela svoj hospic) in krepila povezanost ter solidarnost.¹⁴ Skupnosti in bratovščine Slovanov so bile močan povezovalni dejavnik v Italijo doseljenih ljudi in so imele podobno vlogo in pomen kakor poznejše izseljenske »podporne jednote« ali sedanja kulturna in narodna društva.

Ne glede na to pa je že od prvega rodu izseljencev v Italijo neprestano tekel proces stapljanja, asimilacije. Hitrejši, rekli bi sproten, je bil tam, kjer so bili v italijanskem okolju le redki doseljenci, počasnejši pa vsekakor tam, kjer je nastala nekoliko močnejša slovenska kolonija, ki se je obnavljala z novimi prišleki. Tu so ohranjali identiteto tudi po štirje in celo pet rodov. Na splošno pa je stapljanje napredovalo do neizogibnega konca, ko je nekako na prehodu v 17. stoletje in dalje naglo usihal migracijski tok. Med vzroke štejemo obojestranske mešane poroke in še v večji meri gospodarski in družbeni dvig doseeljencev, ki so se jezikovno, kulturno in etnično izgubljali v italijanski večini.

Čeprav so se do današnjih dni poleg množice virov, ki nemo govore, ohranili le neznatni ostanki (imeneslovje, posamezne besede in tri vasi v pokrajini Molise), ki spominjajo na stoletja trajajoče izseljevanje Slovanov v Italijo, je poznavanje tega dogajanja vendar pomembno zaradi zgodovinskih primerjav z modernim izseljenstvom.

OPOMBE

1. Ferdo Gestrin, Migracije Slovanov v Italijo, Rezultati jugoslovanske historiografije, Zgodovinski časopis (v nadaljevanju ZČ) 32, 1978, str. 7 in nasl.; glej Quaderni storici 40, 1979, str. 7 in nasl.; Italia felix, Migrazioni slave e albanesi in Occidente (v nadaljevanju Italia felix), Romagna, Marche, Abruzzi secoli XIV-XVI, Ancona 1988, str. 245 in nasl.
2. Ibidem; S. Anselmi, Slavi e Albanesi nell'Italia centro-orientale, v: Italia felix, str. 11-32; B. G. Zenobi, Družbena razporeditev slovanskih priseljencev v Ancono od 15. do 17. stoletja, ZČ 32, 1978, str. 407 in nasl.
3. Ferdo Gestrin, Migracije Slovanov v Fanu v 15. stoletju, njihova poselitev v mestu in družbena struktura (v nadaljevanju Gestrin, Migracije Slovanov), ZČ 32, 1978, str. 233 in nasl.
- 3a. S. Anselmi, Gospodarski vzroki balkanske migracije v srednje-vzhodno Italijo v 15. stoletju, ZČ 32, 1978, str. 397; glej še prispevek istega avtorja v: Italia felix, str. 57 in nasl.
4. Sam nisem vključil oglejske kolonizacije slovenskih podložnikov po madžarskih navalih v novo nastale vasi ob reki Tagliamento v Furlaniji.
5. Ferdo Gestrin, Slovani v službi pri Malatestovih organih v Fanu (1434-1455), ZČ 19/20, 1965/6, str. 161 in nasl.
6. V. Kostić, Dubrovnik i Engelska 1300-1650, Beograd 1975, str. 19
7. Ferdo Gestrin, Piskač Andrej iz Ljubljane (ok. 1472), Muzikološki zbornik 7, 1971, str. 5 in nasl.
8. Socida je bila pogosta tudi v naših obmorskih mestih; prim. D. Mihelič, Socida v Piranu od 1280-1340, Slovensko morje in zaledje 2/3, 1979, str. 63
9. S. Anselmi, Mezzadri e terre nelle Marche, Studi e ricerche di storia dell'agricoltura fra Quattrocento e Novecento, Bologna 1978, str. 11-15
10. R. Sassi, Immigrati dall'altra sponda adriatica a Fabriano nel Quattrocento, v: Italia felix, str. 94-110; Gestrin, Migracije Slovanov, str. 239

11. Za Gašperja glej Archivio di Stato - Fano, not. knj. P. Stati A f 34 - 1470 sept. 2; za Krispolda iz Ptuja (de Betovia) prav tam, f 225 - 1475 okt. 16; v Fanu se tedaj omenjajo še dominikanec »Michael quondam Blaxij de Alemania de partibus Sclavonie« prav tam not. knj. P. A. Galassi F f 448 - 1472 maj 8; dalje frančiškan Hadrijan teotonicus, not. knj. Roncoli E f 26 - 1483 jun. 17 in G f 2 - 1487 sept. 28; dalje dominkanec Johannes teotonicus, not. knj. P. Stati I - 1494 jun 2.; in frančiškan Georgius theotonicus, prav tam, not. knj. Fr. Torresi O f 115 - 1534 sept. 14
12. M. Sensi, Fraternelite di slavi nelle Marche: il secolo XV, v: Italia felix, str. 192 in nasl.; Ferdo Gestrin, Versko življenje in institucije Slovanov v Markah od 15. do 17. stoletja, ZČ 31, 1977, str. 277 in nasl.
13. M. Monti, Le confraternite medievali dell'alta e media Italia, Venezia 1927, str. 92
14. Najstarejši opis G. Fabris v Bollettino della Civica Biblioteca e del Museo di Udine 2/3, 1907, str. 48-52; A. Urbanc, Slovenska bratovščina sv. Hieronima v Vidmu iz l. 1452, Glasnik Udruženja aktuara kraljevine Jugoslavije 4, 1940, št. 1/2; G. B. Corgnali, La confraternita udinese di S. Girolamo degli Schiavoni, Archivio Veneto 30, 1942, str. 112-120; I. Lah, Slovenska bratovščina sv. Hieronima iz 1452 v Udinah, Slovenec 1942 nov. 3; A. Cremonesi, Slovanska bratovščina sv. Hieronima v Vidmu, Goriški letnik 8, 1981, str. 63-70

RIASSUNTO

LE COMPARAZIONI STORICHE

F e r d o   G e s t r i n

Il processo delle migrazioni non è un fenomeno appartenente al recente passato o all'attuale periodo. L'autore mette a paragone le note emigrazioni degli Sloveni nella seconda metà del XIX.º secolo con quelle meno conosciute degli Slavi dal primo medio evo fino all'età di passaggio dal VIII.º al XIX.º secolo e da ciò ne trae parecchie analogie. Contrariamente agli altri Slavi del

sud, gli Sloveni emigravano da persone singole oppure in piccoli gruppi. Tra gli emigrati sloveni persisteva una percentuale del 10 %. Per lo più si stabilivano nelle regioni settentrionali dell'Italia e nel retroterra veneziano, nella stessa città di Venezia, moltissimo nelle Marche e meno dell'Abbruzzese ma anche a Roma. In Italia questi immigrati venivano denominati come »teutonicus«, ovvero »tedesco«, ma anche secondo il luogo di provenienza e secondo i loro stessi nomi. Nel presente rapporto sono rappresentate tutte le caratteristiche basate in primo luogo sui bisogni economici e sulle mansioni di lavoro svolte in Italia. Nelle città svolsero soprattutto dei lavori più umili, e riuscirono pure a raggiungere un più alto livello di occupazione dei posti più qualificati come nei servizi urbani, per esempio come militari o guardiani, lavoratori portuali o marinai oppure come artigiani. Nel settore rurale in campagna furono garzoni maschi e femmine, braccianti a giornate, o impegnati nei lavori più faticosi, pastori o assunti come coloni a coltivare la terra per conto d'altri proprietari terrieri. L'autore analizza anche il rapporto degli abitanti autoctoni verso gli immigrati, e mette in rilievo confraternità come una forma di adeguamento caratteristico degli immigrati e l'azione svolta dal clero emigrato con loro ed il processo di assimilazione che portò infine alla loro identificazione etnica e culturale con la maggioranza italiana. Nella parte finale è sottolineato il significato della conoscenza dei fatti avvenuti per una più valida comparazione storica con l'emigrazione attuale.